

міри, безумовно, не розв'язують проблему, а лише дозволяють зменшити частоту її проявів). З іншого боку, необхідними тут уявляються міри, спрямовані на цілеспрямоване формування в суспільстві інтолерантних настановлень до насильства в цілому, «антиапатійного» ставлення до таких випадків (адже практично кожна людина може опинитися не лише у ролі жертви, але й – випадкового свідка). Важливим заходом також може бути контроль за змістом ряду молодіжних Інтернет-порталів. Але все вищезазначене можливе лише за умови цілеспрямованої загальнодержавної політики, котра передбачатиме координоване застосування всього потенціалу ЗМІ, системи освіти і виховання, соціальних служб, правоохоронних органів тощо.

Дроздова М. А.

ПСИХОСЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ ПРО БЕЗПЕКУ ТА НЕБЕЗПЕКУ

Безпека, як відомо, є однією з основних індивідуальних та колективних потреб. Відповідно, важливим видається дослідження не лише об'єктивних чинників безпеки/небезпеки, але й соціальних уявлень про ці феномени. Зокрема, на думку деяких фахівців, саме бінарна опозиція «безпечний – небезпечний» – один із важливих механізмів категоризації світу у свідомості [Зотова О., 2011]. Особливої актуальності набуває це на сучасному етапі в ході україно-російського конфлікту та подій АТО на Донбасі.

Метою нашого дослідження (жовтень 2017 р.) стало з'ясування психосемантичних особливостей соціальних уявлень студентської молоді про безпеку й небезпеку у власній країні та світі. Вибірку склали студенти психолого-педагогічного та технологічного факультетів Чернігівського національного педуніверситету імені Т. Г. Шевченка (n=134 особи). За метод дослідження був обраний асоціативний тест. До кожного із чотирьох запропонованих незакінчених речень («Безпека у моїй країні...»; «Небезпека у моїй країні...»; «Безпека у світі...»; «Небезпека у світі...») досліджувані мали підібрати будь-які

асоціації. До отриманих відповідей застосовувалася процедура контент-аналізу. При цьому основну увагу ми приділили категоріям, частота згадування яких складала не менше 10% від загальної кількості асоціацій (що дозволяло виокремлювати найзначущіші соціальні уявлення).

Відповіді на завдання «**Безпека у моїй країні...**» були згруповані нами у дві основні категорії – «Мир» (37%) та «Гарна влада і політика» (17%). Прикладами відповідей першої категорії є: «мир», «мирне життя», «відсутність війни», «злагода», «спокій», «відсутність терактів», «суверенітет кордонів», «добрі відносини між містами» тощо. До другої категорії увійшли відповіді: «допомога влади народу», «щоб добре працював парламент і президент», «розумний президент», «коли гарна армія», «поліція виконує свої обов'язки», «влада, що робить усе для людей», «гідне керівництво», «чесна влада», «гарна політика», «відсутність корупції серед влади» тощо. Такі результати є закономірними, адже коли в країні фактично йде війна, цінність миру зростає, і саме від представників влади населення очікує рішучих дій, аби швидше стабілізувати складну ситуацію і якомога ефективніше розв'язати внутрішні та зовнішньополітичні проблеми.

Крім того, ще дві категорії нами були виокремлені на рівні тенденцій. Це «Гарні економічні умови» (9%) та «Морально-етичні риси і цінності» (8%). До першої з названих категорій ми віднесли відповіді: «розвинена економіка», «робочі місця», «висока зарплата», «добробут», «процвітання», «соціальне забезпечення» тощо. Робимо висновок, що поряд із пріоритетною політичною ситуацією у масовій свідомості частини опитаних вагомим для безпеки є також економічний розвиток країни. Крім того, певний відсоток відповідей стосувався так званого «людського фактора», а саме: розвинених морально-етичних рис і цінностей. Зокрема називалися наступні: «чесність», патріотизм, «відповідальність кожного», «справедливість», «взаєморозуміння», «любов», доброта («добрі люди») тощо. Таким чином, частина опитаних усвідомлює давню істину – всі політичні, економічні, соціокультурні проблеми і непорозуміння спостерігатимуться доти, доки людська природа залишатиметься незмінною. Про це, зокрема,

говорив ще давньогрецький історик Фукідід. Можливо, це є наслідком освітньої специфіки частини вибірки (студенти-психологи).

Стосовно твердження **«Небезпека у моїй країні»** ми також виділили дві основні категорії – «Війна та конфлікти» (45%) й «Погана влада і політика» (21%). До першої категорії були долучені відповіді: «війна», «теракти», «тероризм», «терор», «АТО», «вторгнення РФ на територію України», «бойові дії», «майдан», «ДНР» тощо. Натомість, другу категорію утворили: «відсутність армії», «еґоїстична влада», «безвладдя», «поганий президент», «корупція», «безкарність», «неправильні закони» тощо. Як бачимо, ці категорії є абсолютними антиподами двох основних категорій виділених нами щодо безпеки в країні – немає миру і гарної влади в країні, отже, немає безпеки.

На рівні тенденції було виокремлено дві категорії – «Побутова агресія та злочинність» (8%) і «Погані економічні умови» (7%). До агресії та злочинності на побутовому рівні ми віднесли асоціації: «злочини», «наркотики», «кримінал», «крадіжка», «грабежі», «правопорушення», «агресивність оточення» тощо. А категорія «Погані економічні умови» включала відповіді: «безробіття», «дефолт», «розруха», «нестача грошей», «економічна криза», «гривня» і т.ін. Таким чином, поряд із занепадом економіки в країні, частину опитаної студентської молоді турбує також зростання злочинності і агресії серед населення. Зазначимо, що саме ці дві групи відповідей відображають проблеми, з якими безпосередньо стикається більшість опитаних. Але їхня значущість суттєво поступається категорії «війна», хоча бойові дії опитаних чернігівських студентів прямо не торкнулися. Такий результат можна пояснити зростанням соціальної тривоги населення внаслідок впливу ЗМІ.

Відповіді-асоціації на завдання **«Безпека у світі...»** нами були згруповані у дві основні категорії – «Мир, відсутність конфліктів» (37%) і «Позитивні особистісні якості та міжособистісні стосунки» (18%). Перша – представлена відповідями: «мир», «злагода» («злагожденість»); «відсутність війни», «спокій», «ні – війні!», «дружба народів», «відсутність

ядерної зброї», «взаємна повага серед країн», «дотримання міжнародного права» і т.ін. Друга – містила асоціації: «чесність», «доброзичливість», «ввічливість», «небайдужість до інших», «честь», «гуманізм», «взаєморозуміння», «толерантність», «згуртованість», «проблеми розв'язуються словами» тощо. Отже, на уявленнях опитаних студентів про безпеку у світі позначився вплив ЗМІ, котрі постійно передають інформацію щодо частих збройних конфліктів між різними країнами. Другу групу відповідей можна вважати аналогом категорії «Морально-етичні риси та цінності» (що виокремилася на рівні тенденції стосовно безпеки в Україні). Але цікаво, що у планетарному контексті важливість «людського фактора» чомусь уявляється значущішою.

Також дві категорії ми виокремили на рівні тенденцій. До першої («Гарна екологічна ситуація»; 8%) – увійшли відповіді: «бережливе ставлення до навколишнього середовища», «збереження природних надбань», «відсутність природних катаклізмів», «чиста планета», «зелені дерева» і т.ін. Друга («Соціально-економічний розвиток»; 7%) – представлена асоціаціями: «нові технології», «розвинена медицина», «стабільний розвиток», «процвітання», «піднесення», «добробут», «долар» тощо. Як бачимо, поряд зі стабільною політичною ситуацією, в уявленнях частини молоді вагомими для світової безпеки є гарна екологія та соціально-економічне забезпечення населення. Адже з тих самих ЗМІ студенти дізнаються про часті екологічні катастрофи, глобальне потепління, озонові дірки, забруднення водойм чи суші відходами виробництва тощо. Крім того, відомо, що соціально-економічний добробут населення є не лише мірилом розвиненості тієї чи іншої країни, але й певною запорукою спокою у державі (відсутності мітингів, майданів, революцій, переворотів і т.ін.).

Більшість асоціацій стосовно завдання «**Небезпека у світі...**» стосувалася трьох смислових категорій. Це – «Війна, тероризм та соціальні конфлікти» (42%); «Погана екологія та стихійні лиха» (22%) і «Негативні особистісні риси та девіантна поведінка» (10%). Першу категорію склали відповіді: «війна», «ядерна війна», «ядерна зброя», «теракти», «тероризм», «терор»,

«конфлікти», «кровопролиття», «пригнічення», «диверсії», «Росія» тощо. До другої – увійшли асоціації: «катастрофи» («природні катастрофи»), «стихійні лиха», «забруднення території», «поганий клімат», «екологія», «урагани», «цунамі», «землетруси», «повені», «глобальне потепління», «радіоактивне забруднення», «атомні аварії», «недостатня кількість природних ресурсів» і т.ін. Прикладами відповідей третьої категорії є: «насильство», «зневага», «ворожа налаштованість», «байдужість», «егоїстичність», «зухвалість», «підступність», «неадекватність дій людей» тощо. Такі дані цілком підтверджують попередні. Адже з небезпекою асоціюється протилежне до уявлюваного про безпеку, а саме: війна та соціальні конфлікти (на противагу миру), негативні людські риси і девіації (на противагу позитивним особистісним характеристикам) та погана екологія (на відміну від гарної).

Зважаючи на вище сказане, можемо зробити наступні висновки. По-перше, соціальні уявлення про безпеку та небезпеку (в країні й світі) є перш за все політизованими (було отримано суттєві відсотки таких відповідей), оскільки відображають існуючу нестабільну соціально-політичну ситуацію. Як наслідок, безпека асоціюється з миром та відсутністю війни, а небезпека – з війною та соціальними конфліктами. Можливо, це є наслідком своєрідної апперцепції, коли сприймання (уявлення) навколишнього світу спирається на фрустровані потреби у безпеці. По-друге, соціальні уявлення про безпеку та небезпеку в Україні пов'язані також з образом політичної влади та оцінкою її ефективності. Саме від останньої опитана студентська молодь очікує рішучих дій щодо стабілізації суспільно-політичного життя в державі. По-третє, поряд із асоціаціями політичного характеру частина студентів приділяє увагу соціально-економічному розвитку в країні та світі (як гарантові безпеки і суттєвому чиннику, що провокує небезпеку) і «людському факторові». До речі, на рівні уявлень про безпеку/небезпеку у світі особистісні риси та людська поведінка є значущішими, ніж на рівні уявлень про згадані феномени у нашій країні. По-четверте, серед уявлень про безпеку/небезпеку у світі відносно вагоме місце у свідомості студентів посідає екологічний чинник. Цікаво, що стосовно

безпеки/небезпеки на рівні нашої держави ми отримали лише поодинокі асоціації екологічного змісту (і це у чернігівському регіоні, де був Чорнобиль!). Можливо, на тлі подій АТО екологічні цінності у масовій свідомості поступилися місцем соціально-політичним (передусім, миру).

Дубініна Д. Е.

ВІДПОВІДАЛЬНІСЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Актуальною проблемою сьогодення стає усвідомлення людиною своєї відповідальності: відповідальності за свої дії і рішення, вчинки і поведінку, за своє ставлення до інших людей, до суспільства в цілому, до природи та самого себе.

Аналіз наукових джерел дає змогу стверджувати, що на сучасному етапі розвитку психологічної науки набули великого значення дослідження феномену відповідальності як особистісної риси, яка значною мірою впливає на всі сфери життєдіяльності людини й суспільства в цілому та вважається важливим показником особистісної зрілості.

Дослідженню проблеми відповідальності в зарубіжній психології були присвячені праці А. Бейна, Л. Колберга, Дж. Ст. Мілля, Ж. Піаже, К. Роджерса, Дж. Роттера, В. Франкла. У науковий обіг поняття «відповідальність» було введене А. Бейном у праці «Емоції і воля». У вітчизняній психології цим питанням займалися І. Бех, Н. Завадська, О. Клімова, Т. Морозкіна, В. Пискун, Н. Румянцева, Ю. Сокольников, Л. Татомир та ін.

Відповідальність – найважливіша властивість особистості. Термін «відповідальність» має пряме відношення до різних галузей психології. Зміст цього поняття аналізується у зв'язку з вивченням особистості, когнітивних процесів, психології управління, морального виховання та інших. У психологічному словнику термін «відповідальність» розуміється як здійснюваний у різних формах контроль над діяльністю суб'єкта з точки зору виконання ним прийнятих норм і правил. Розрізняють зовнішні форми контролю, що забезпечують